

Väggtexter till *Det är vackrast när det skymmer*

Det är vackrast när det skymmer

21 september 2024–26 januari 2025

Pär Lagerkvist kända dikt, *Det är vackrast när det skymmer* från 1919 fångar ett centralt tema i den nordiska konsten vid förra sekelskiftet då skymnings- och gryningsmotiv var särskilt populära inom alla konstarter. Denna förkärlek för det speciella nordiska ljuset avspeglar sig också i Ernest och Signe Maria Thiels konstsamling som domineras av symbolistiska och nationalromantiska stämningslandskap, ofta från konstnärernas hembygder.

Konstverken återger tillstånd av förändring; skymningen summerar dagen och gränsar mot natten, mot döden, medan gryningen blickar framåt mot en ny dag och ett nytt liv. Dessa övergångsstadier uppskattades av tidens symbolister som ofta tolkade avgörande skeenden genom tidens och naturens kretslopp. Hösten och våren var av samma anledning omtyckta motiv, liksom motsatspar såsom dag och natt, liv och död. Även dessa förekommer rikligt i museets samlingar.

När hösten går mot vinter och Thielska Galleriets första hundra år som museum lider mot sitt slut, för att snart övergå i ett nytt sekel, lyfter vi fram den för platsen så karakteristiska skymnings- och gryningskonsten Det är konstverk i flera olika tekniker av konstnärer som Richard Bergh, Nils Kreuger och Karl Nordström, deras kollegor och elever i Konstnärsförbundet liksom motsvarigheter i de nordiska grannländerna, främst ur samlingarna men även genom kompletterande inlån. Tanken är att hela museet ska bada i ett vackert, dunkelt ljus och att visa den speciella naturmystik med förhöjda stämningslägen som uppfyllde den tidens konstnärer.

Det moderna stämningsskapet

Runt 1890 vände många nordiska konstnärer hem från längre studievistelser ute i Europa. De ville omsätta sina nya kunskaper i hemlandet och nå fram till en nationell konst. I Sverige fick målarkollegorna Richard Berghs, Nils Kreugers och Karl Nordströms gemensamma tid i Varberg stor betydelse för skapandet av det specifikt svenska med utgångspunkt i naturen. Kreuger var den som först flyttade till Varberg med sin familj efter återkomsten från Paris 1887. Han föreslog för vännerna i Konstnärsförbundet att de skulle bilda en konstnärskoloni där, senare känd som Varbergsskolan vilken blomstrade mellan åren 1893–1896. Med inspiration från Vincent van Goghs och Paul Gauguins lyriskt syntetistiska landskapsmålningar, fördjupad av symbolismen, föddes "det moderna stämningsskapet" som Bergh kallade vännen Nordströms nya måleri.

Det var inte längre enbart det ögat såg som skulle återges. Konstnären fick gärna blunda och minnas, rent av drömma lite. Känslans betydelse, anden i naturen och det speciella nordiska ljuset var centrala teman. Varbergs fästning i skymningsljus, som den återges i Karl Nordströms *Varbergs fäste* (1893), blev ett särskilt populärt motiv. Målningens förhöjda färgskala och livfulla penselföring är karakteristisk liksom förenklingen av motivet. Vidsträckta vyer över det kuperade landskapet och kustlinjen i Varbergs omgivning med betande hästar och kor var även omtyckta motiv i detta nyskapande måleri.

Mest uppskattades den stämningsskapet som utfördes i konstnärernas hembygder, platser de hade fördjupade kunskaper om och därmed ansågs bäst kunna skildra. Några exempel från Nils Kreugers Öland och Karl Nordströms Tjörn visas i detta rum. De besjälade stämningsskapet kom att få stor spridning under lång tid, inte minst tack vare denna trios lärargärning i Konstnärsförbundet.

En port mot döden

I Thielska Galleriets park ligger Ernest Thiel begravd och Friedrich Nietzsches dödsmask triumferar högst upp i huset. Den tunga dödssymboliken blev populär bland konstnärerna kring sekelskiftet 1900, man vände blicken inåt utifrån tankar om jordens och civilisationens undergång. Framför allt Edvard Munchs tidiga konstnärskap domineras av känsloladdade, suggestiva och mystiska motivval med teman som ångest, svartsjuka, kärlek och döden i dess olika former.

Olof Sager-Nelson reste vid samma tid till Brügge i Belgien, kultförklarad som "den döda staden". På kullerstengatorna där förevigade han nunnor i svarta kapuschonger under en apokalyptisk aftonhimmel. I efterhand har de tolkats som varsel om konstnärens öde, han avled i tuberkulos i Algeriet 1896, endast 27 år gammal.

I Ejnar Nielsens målning, *Döden och Krymplingen* (1898–99) blir döden en sorts befrielse där landskapet speglar den liksvepte ynglingens och den halte krymplingens inre rikedom. De har kroppsligen avlägsnats från omvärldens krav och accepterat lidandets villkor. Nielsen berättade i en intervju: "Jeg forstår ikke, at mennesker ikke kan se på døden med den majestætiske skønhed som på livet".

Livets kretslopp

I symbolismens föreställningsvärld är konstnärens fantasi och känsloliv i centrum. Den subjektiva upplevelsen av tillvaron lyfts fram liksom det omedvetna med drifter, drömmar och minnen. Konstnärerna hämtade inspiration från sagor, myter och legender. En central fråga var konstarnas syntes; musik jämfördes med färgernas klanger och poesi sågs som måleri med ord. För symbolisterna var världen instabil och undergångsstämningar florerade. Motpolerna liv och död var ett vanligt förekommande motiv i konsten. I detta rum visas bland annat Richard Berghs skisser till *Flickan och döden* (1888). Den unga kvinnan i målningen har drag av hans dödssjuka hustru. Hon får en utblommad maskros av liemannen. I etsningen *Liv och död* (1902) av Edvard Munch växer ett träd ur ett människoskelett och i den blödersjuka Ivar Arosenius självporträtt (1905) finns en tragikomisk tolkning av livet och döden i bakgrunden.

Två av Thielska Galleriets mest berömda verk är tydligt präglade av symbolismen, dels J.A.G. Ackes suggestiva målning *Skogstemplet* från 1900 med en devis av Verner von Heidenstam: "Mossa gömmer – människohjärtat skapar evinnerligt", dels Richard Berghs anslående komposition *Riddaren och jungfrun* från 1897, som sägs utgå från en medeltida gotländsk legend. Båda visas här i form av skisser men finns även i stor skala en trappa upp.

Riddartavlan sysselsatte Richard Bergh i närmare tio år. Den påbörjades på Gotland vid åsynen av en utblommad maskrosäng i aftonsol. Den dubbla symboliken av liv och död genom blommornas frön, upprepas av skymningen cykliska förlopp mellan ljus och mörker. Berghs dotter i det första äktenskapet stod dessutom modell för jungfrun iförd den klänning som hennes avlidna mor bar under havandeskapet.

Skymningen

Det nationalromantiska stämningsmåleriet kring sekelskiftet 1900 handlar i hög grad om kvällslandskap, ofta vemodiga höstskymningar eller ljusa sommarnätter. Thielska Galleriets förste intendent, konstkritikern Tor Hedberg, konstaterade i en recension av Konstnärsförbundets utställning år 1900: "Landskapsmotiven omfattar mest sådana, som rymmas mellan solens nedgång och dess uppgång: skymning, natt och gryning och ser man sig omkring på utställningen, kan man lätt konstatera att solen nästan oavbrutet står under horisonten. Det fulla dagsljuset är inte längre populärt bland våra målare". Enligt Karl Nordström var det först i mötet med den franska modernismen några år senare som "Man drog upp rullgardinen".

I den storslagna målningen *Rimfrost på is* (1901) har Gustaf Fjæstad skapat ett stämningsfullt och öde snölandskap där det dova skymningsljusets spel över frostflingorna på isen ger en känsla av mänsklig närvaro. Det är en gestaltad naturupplevelse och hembygdsskildring full av skönhetsdyrkan, helt i linje med Varbergsskolans tankar om en nationell konst. "Sådan naturen är i ett land, sådan plär ock dess bildkonst vara. Medvetet eller omedvetet äro konstnärerna vid valet av sina former och färger ständigt påverkade av de former och färger, som omgiva dem i naturen", skrev Richard Bergh i en programförklaring.

Det var inte bara aftonstämningar på landsbygden som sysselsatte konstnärerna vid denna tid, även stadsmotiv i blått skymningsljus såsom Eugène Janssons Stockholmsskildringar. Här visas bland annat *I skymningen* (1902) med vibrerande känsla och atmosfär. Skulptörerna gestaltade också naturstämningar, till exempel Aron Jerndahl i *Det lider mot skymning* (1902) av en man som betraktar solnedgången vid arbetsdagens slut. Skymningstemat är fyllt av vemod, men den ljusa sommarnatten kan samtidigt vara idyllisk som i Nils Kreugers målning *Vit häst i skymningen* (1901–04).

Gryningen

Det tidsintervall på dygnet då solen ännu inte har gått upp men när dagsljuset har börjat komma fångade såväl diktare som konstnärer årtiondena kring förra sekelskiftet. Bruno Liljefors och Oskar Bergman, två av de mest representerade konstnärerna i Thielska Galleriets samlingar, skildrade gärna gryningen i Stockholms skärgård. Bergmans studier är i regel små och stillsamma medan Liljefors målade dramatiska landskap i stort format som *Morgonstämning vid havet* (1896) – för övrigt paret Thiels första inköp som konstsamlare.

I sökandet efter en nationell konst vände sig många konstnärer till skogen som fick representera det genuint svenska och ursprungliga. Herman Norrman har i sin *Barrskogsinteriör* (1904) fångat upplevelsen av de första solstrålarna som letar sig in mellan de höga furorna i skogen. Känslan och den högtidliga stämningen påminner om Prins Eugens skogsvy med aftonrodnad i skissen till *Skogen* (1892), som visas i föregående rum.

Bland Konstnärsförbundets medlemmar och elever fanns även några kvinnliga konstnärer, men få av deras verk köptes in till Thielska Galleriets konstsamling. Ett undantag är Ester Almqvists finstämda och vemodiga målning *Utanför gården* (1903), som troligen visar en tidig morgonstund då månen ännu dröjer sig kvar.

Gryningen är precis som våren en vanlig metafor för att ett nytt liv eller en ny tid börjar. Konstnärernas ambition med stämningskonsten vid sekelskiftet 1900 var just att skapa en ny konst för en ny tid i opposition mot Konstakademien och dess gamla värden. Här är det kanske tydligast gestaltat i *Våren* (1902) av skulptören David Edström där en ung kvinna vaknar upp och lyfter ansiktet mot vårsolens värmande ljus.